

Естественно, что более ярко транспозиция системы прошедшего времени речи персонажа в украинском художественном тексте выявляется при наличии детерминатов презенсного темпорального аспекта в двух типах речи.

Ср.:

- *А ви не на весілля?* - *казала вона тепер до одного чоловіка, що стояв спертий на воротах.*
- *Там для мене нема місця.*
- *Та ви свої?*
- *Були, та не є; замучили небіжечку сестру та тепер беруть уже другу.* (Н.Кобринська)

В этом контексте происходит усиление презенсного аспекта вследствие наличия локализаторов соответствующей семантики, приводящей к указанной транспозиции претериального плана авторского повествования.

При наличии показателя иного внешнетемпорального аспекта - прошедшего, будущего (в речи автора или в речи персонажа) чаще происходит временной разрыв и формируются проспективно-ретроспективные отношения, а именно:

Поралась удвох на кухні. Марія допомогала. Магда казала:

- *Ти не журися (журились), щось знайдемо. Йдемо завтра до Хани...*(С.Тудор)

В рассмотренном контексте также формируется темпоральный разрыв и выражаются проспективно-ретроспективные отношения, трансформирующие презенсную временную систему речи персонажа.

Реализация же конкретизатора прошедшего временного аспекта, формирующего претериальный грамматико-контекстуальный комплекс, обуславливает дополнительную внешнетемпоральную транспозицию презенсных форм речи персонажей в план не просто прошедшего, под влиянием претериальной системы авторского повествования, а в аспект давнопрошедшего.

См.:

- *... Бідолашна! Я вчора дивлюся на неї в прачечній: бліда, тоненька така. Мабудь, з благородних... - глибокодумно сказав конокрад* (Д. Маркович)

Тут взаимодействие глаголов прошедшего времени речи персонажа с формой аналогичной языковой темпоральной семантики авторского повествования обуславливает трансформацию настоящей временной системы речи персонажа в аспект давнопрошедшего темпорального плана, т.е. *сказав* после того как *вчора дивився, сьогодні недавно говорив про це*.

Таким образом, внешнетемпоральная транспозиция в украинском художественном тексте имеет определенную специфику обусловленную особенностями семантики детерминантов-конкретизаторов, а также более широким включением в речь персонажей элементов разговорного стиля. Перспективным в этом аспекте, следовательно, является изучение подобного рода грамматических трансформаций в других как словянских, так и романо-германских языках с учетом специфики согласования времен.

Литература

1. Безпояско О.К. Городенська К.Г. Русанівський В.М. Граматика української мови. – К., 1993.
2. Дурсг-Андерсен П.В., Совершенный и несовершенный виды русского глагола с позиций ментальной грамматики. Семантика. Прагматика. - Москва, 1997. - Т.1.
3. Падучева Е.В. Семантические исследования. Семантика времени и вида в русском языке. - Москва, 1996.
4. Теория функциональной грамматики: Темпоральность. Модальность. - Ленинград, 1990.
5. Русанівський В.М. Структура українського дієслова. – К., 1971.

Киричок М.

П'ЕСА ЛЕСІ УКРАЇНКИ “КАМІННИЙ ГОСПОДАР” І КОМЕДІЯ М.Л.КРОПИВНИЦЬКОГО “ДЖИГУН”

Актуальність теми полягає в тому, що вперше зіставляються п'єси Лесі Українки “Камінний господар” і М.Кропивницького “Джигун”. Саме постановка такої проблеми, а тим паче наша спроба наукового осягнення, є новаторським.

Наша мета – провести аналогію між образною системою п'єси Лесі Українки і комедії Марка Кропивницького. Ймовірно, що така аналогія не буде сприйматися окремими літературознавцями, але заперечувати її повністю аж ніяк не можна, оскільки в обох творах йдеться про суспільну та людську мораль.

Завдання наше – віднайти спорідненість у розробці митцями важливої етичної проблеми – моралі різних прошарків суспільства та ставлення до жінки.

Відомий дослідник творчості Лесі Українки О.К.Бабишкін вважає драму “Камінний господар” “геніальним твором на поширену в світовій літературі тему про спокусника жінок дон Жуана” [1]. В листі до А.Кримського поетеса з певним іронічним острахом писала: “Боже, прости і помилуй! Я написала “Дон Жуана”! Отого-таки самого, “всвітнього і світового”, не давши йому навіть ніякого псевдоніма” [2]. По-боювалася поетеса і за можливе негативне ставлення літературознавців до твору й особливо не сприйняття його читачами. У листі до сестри вона повідомляла: “...Краще почути осуд на рукопис і здержатись від друкування, ніж видрукувати невдалу річ та ще з такою відповідальною темою! – се ж неслава не стільки для мене, а для нашої літератури взагалі, – скажуть: “Ну, вже розігнались хохли з дон Жуаном, за 300 літ уперше, та й то недотепно...” [3].

Працю над “Камінним господарем” Леся Українка розпочала у 1912, в якому і завершила твір. Звичайно, вона ознайомилася з творами на цю тему багатьох митців світової літератури, зокрема п’єсами Тірсо де Моліні “Севільський спокусник”, Мольєра “Дон Жуан, або Кам’яний гість”, оперою Моцарта “Дон Жуан”, новелою Е.Гофмана “Дон Жуан”, романом у віршах Байрона “Дон Жуан”, новелою Меріме “Душі чистилища”, драмою О.Пушкіна “Кам’яний гість”, оперою О.Даргомижського на цей текст, драматичною поемою О.Толстого “Дон Жуан”... Звичайно, знаючи художні полотна таких визначних попередників, Леся Українка певною мірою побоювалася за наслідки своєї праці над осмисленням теми про дон Жуана, тим паче, що еволюція цього образу в світовій літературі відбувалася завжди і в різних ракурсах. Дон Жуан змальовувався як гуляка, гвалтівник і спокусник, а також як людина з глибокими почуттями і романтичними ідеалами.

У Е.Гофмана дон Жуан несе людям лише зло, спокусу та нещастя. У Байрона дон Жуан – шукач вічної краси, втіленої в багатьох жінках. Пушкінський дон Гуан, як визначає Б.Городецький, є “втіленням високого пафосу моральної чистоти” [4]. Леся Українка в художньому осмисленні образу дон Жуана йде своїм, оригінальним шляхом і витлумачує його не традиційно, а, як слушно зауважує Павло Антокольський, “пелемізує з усією традицією донжуанізму, викликає на змагання і Пушкіна, і Байрона, і Моцарта, і багатьох інших...” [5]. Уже в назві твору української письменниці відчутна своєрідність: “Камінний господар”, а не “Кам’яний гість”. Ідея твору Лесі Українки визначається зіткненням свободи і консерватизму. Колись вільнолюбивий дон Жуан, який заради волі не бажав пов’язувати свою долю з найвродливішою жінкою, докорінно змінився, погнавшись за владою, і скам’янів. Він перестав бути “лицарем волі”, як писала письменниця у листі до А.Кримського [6].

Марко Лукич Кропивницький тему джигунства, тобто – ловеластва, художньо осмислює на матеріалі буденного життя і побуту українського народу. У 1893 році, ще задовго до появи “Камінного господаря” Лесі Українки, він написав комедію “Джигун”. У листі до В.Лукича-Левицького Марко Лукич писав: “Я, сидячи дома, та охаючи, та стогнучи, написав нову комедію в 3 діях із сучасного існування села і оце завтра-післязавтра посилаю в цензуру” [7]. В іншому листі до цього ж адресата М.Кропивницький повідомляє, що читав п’єсу декому в Харкові, і п’єса сподобалась [8].

У підручниках з історії української літератури, а також у літературознавчих дослідженнях, ця комедія письменника інколи лише згадується, але ґрунтовно не розглядається. Сценічне життя п’єси теж було нетривалим, оскільки грали її лише у трупі Манька і Боярської у Харкові у 1894 році 20 липня. Над удосконаленням тексту твору автор теж не працював. Рукопис п’єси зберігається лише у Санкт-Петербурзькій театральній бібліотеці, інвентарний № 27970. Його цензура 23 листопада 1893 року дозволила до вистави і друку. Між рукописом і опублікованим текстом п’єси наявні певні відмінності, зокрема у характеристиці головного образу – джигуна Павла Вдовиченка. Це питання потребує окремого дослідження.

Як дон Жуан, так і Павло Вдовиченко, ошукують жінок, спершу захоплюються ними, запалюючи в їхніх серцях почуття кохання, а потім, скориставшись ними, залишають без будь-якої відповідальності за їхню долю. Обидва персонажі спершу принижуються перед жінкою, а потім знущаються над нею. Отож мораль, вірніше, антимораль характерна для різних суспільних прошарків, для так званого “панівного середовища” і звичайних селян.

Звернімо увагу з цього приводу на діалоги донни Соль з дон Жуаном та Павла з Катрею:

ДОН-ЖУАН (*ховає стилет*) Що ж вам бажано, прехороша пані?
 ДОННА СОЛЬ Не знаєте?
 ДОН-ЖУАН Ні, далєбі не знаю.
 ДОННА СОЛЬ Ви пам’ятаєте, що ви писали?
 ДОН-ЖУАН Я вам писав: “Покиньте чоловіка, як він вам осоружний, і втікайте”.
 ДОННА СОЛЬ З ким?
 ДОН-ЖУАН А конче треба з кимсь?
 ДОННА СОЛЬ Хоч і зо мною. Можу вас провести.
 ДОН-ЖУАН Куди?
 ДОННА СОЛЬ В Кадікс.
 ДОН-ЖУАН Навіщо?
 ДОННА СОЛЬ Як – навіщо?
 ДОН-ЖУАН Хіба на волю вирватись то мало?
 ДОННА СОЛЬ То ви мене просили на стрівання, щоб се сказати?
 ДОН-ЖУАН А для чого ви на те стрівання йшли? Чи ви хотіли підсолодити трохи гірку страву подружніх обов’язків? Вибачайте, я солодоців готувать не вчився.
 ДОННА СОЛЬ (*подається до сходів на рундук*) Ви ще мені заплатите за се! [9]

ПАВЛО. Не я тебе покидаю, а моя щербата доля!..

КАТРЯ. ... Чого так дивишся на мене? Так зрадів, може, що мене вздрів, що аж язика прикусив?..

ПАВЛО. Чого ти, Катре, хочеш від мене?

КАТРЯ. Коли б тямилася – сказала б, коли б змогла – вимовила б!.. Вздріла тебе і дивлюсь, вдивляюсь,

очей не одведу!..

ПАВЛЮ. Ти, Катре, заміжня, не моя...

КАТРЯ. Твоя я, тільки твоя!.. Піду за тобою, куди скажеш, піду й не оглянусь!

ПАВЛЮ. У тебе дітки є!..

КАТРЯ. Не жаль мені їх!.. Я не можу без тебе жити!.. Павле! У чоловіка, в схованці, лежать гроші, мало не дві сотні, я візьму їх, втечемо: на Дін, в Бессарабію, за Дніпро!.. Куди хочеш втечемо, з грішми всюди нам добре буде!..

ПАВЛЮ. Доженуть!..

КАТРЯ. То ось який ти сміливий? А тоді, як підлабузнювавсь до мене, казав: втечемо, нас ніде не знайдуть. Казав: хоч знайдуть, то в домовині, та й там укупці!..

ПАВЛЮ. Думав тоді, що можна виховатись... [10].

Подібність ситуацій і діалогів у творах письменників незаперечна. У М.Кропивницького Катря спроможна заради Павла залишити трьох малолітніх дітей, у Лесі Українки мореска заради дон Жуана – отруїла рідного брата:

ДОЛОРЕС Я бачила його
останній раз, як ми були в Кадіксі,
він жив тоді, ховаючись в печерах...
жив контрабандою... а часом плавав
з піратами... Тоді одна циганка
покинула свій табір і за море
з ним утекла, та там десь і пропала,
а він вернувся і привіз в Кадікс
якусь мореску, що струїла брата
для Дон-Жуана... Потім та мореска
пішла в черниці [11].

Масштаби спокуси жінок у дон Жуана безмежні, світові, а у Павла Вдовиченка вони обмежені селом, у якому він спромігся запаморочити голову багатом жінкам, які до безтями його кохають, віддані йому, нехтують навіть ріднею та дітьми. Як дон Жуан, так і Павло Вдовиченко переслідуються. Перший владними структурами, та так званим “вищим світом”, другого ненавидять селяни за руйнування родин, порушення і нехтування традиціями, а чоловіки скривджених жінок погрожують розправою над ним. Сільські парубки теж вороже ставляться до Павла й при нагоді ладні вдатися до силових засобів і дій. Дон Жуан від переслідувань переховується, Павло Вдовиченко захищається словом. Він розумний, заможний, тактовний, вміло полемізує з селянами, жінками і чоловіками й відверто зізнається у своїх гріхах, кається і має намір одружитися з вродливою дівчиною Явдохою, дочкою селянина Пилипа Галушки. Проте селяни настільки збентежені його витівками, що не ймуть йому віри, а десяцький за аморальну поведінку заарештовує гульвісу. Заміжні коханки Павла приносять йому їжу, терпуг і він втікає з-під арешту, щоб знову зводити жінок. Дон Жуан же, як відомо, жадає влади, намагається бути командором й одягнувши його плаща – кам'яні. Епоха успіхів світового дон Жуана у Лесі Українки ніби завершується, донжуанство у М.Кропивницького продовжує жити, а джигуни й дотепер зваблюють жінок та дівчат й залишають їх з дітьми, тепер матерями-одиначками, а раніше покритками.

Ми дійшли переконливих висновків, що в кожному суспільному прошаркові є мораль і антимораль. Саме ці категорії характерні для п'єс драматургів – Лесі Українки і М.Кропивницького.

Проблему моралі, проблему ставлення до жінки М.Кропивницький розроблював у своїй творчості набагато раніше Лесі Українки і спільного між поглядами письменників на джигунство і ловеластво чимало. Є чимало спільного у побудові діалогів, особливо дон Жуана і Павла з коханками. Хоча мистецька вивершеність твору Лесі Українки значно вища. Кропивницький же сам був не досить високої думки про свій твір, хоча й вважав цю тему актуальною і вічною.

П'єса Лесі Українки “Камінний господар” здобула всесвітнє визнання, твір М.Кропивницького “Джигун” і дотепер мало відомий не лише читачеві та глядачеві, а й літературознавцям-фахівцям, які не спроogliлися належно оцінити його як мистецьке і суспільне явище.

Джерела та література

1. Бабишкін Олег. Драматургія Лесі Українки. – К., 1963. – С. 271.
2. Українка Леся. Збір. творів: У 12 т. – К., 1975-1979. – Т. 12. – С. 396.
3. Там само. – С. 414.
4. Городецкий Б.П. Драматургия Пушкина. – М.-Л., 1953. – С. 295.
5. Антокольский П. Поэты и время. – М., 1957. – С. 77.
6. Українка Леся. Збір. творів: У 12 т. – К., 1975-1979. – Т. 12. – С. 396.
7. Кропивницький Марко. Твори: В 6 т. – К., 1960. – Т. 6. – С. 429.
8. Там само. – С. 430.
9. Українка Леся. Збір. творів: У 12 т. – К., 1977. – Т. 6. – С. 100-101.
10. Кропивницький Марко. Твори: В 6 т. – К., 1960. – Т. 2. – С. 379-380.
11. Українка Леся. Збір. творів: У 12 т. – К., 1977. – Т. 6. – С. 75.